

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ՔՐՈՆԻԿ

Կանանց կրթութեան գործը Ամերիկայում ¹⁾ «Կուպերի» բարձրագոյն ուսումնարանը: «Դրեկսելի ձեմարանը»: Կորնելի և Չիկագոյի համալսարանները: «Մորր Կոլլեժը»: Տ. Մակ Կահանի կարծիքը ուսում առած ամերիկուհիների մասին: Բուրժուազական կանանց կրթութիւնը Ֆրանսիայում և նրա հետեանքները: Ա. Դիւմպի մի նամակը: Ֆրանսիական պատգամաւորների ժողովը և պատգամաւորական ընտրութիւնների ընտրութիւնը և եղանակները:

Խօսելով կանանց կրթութեան գործի մասին Ամերիկայում—տիկին Մակ-Կահանը տալիս է հետեւեալ ամփոփ տեղեկութիւնները: Առաջին տեղը իդական ուսումնարաններից պատկանում է Նիւ-Խօրկ քաղաքի «Cooper Union» հաստատութեան, Սրա դռները հաւասարապէս բաց են երկու սեռի համար: Մուտքը ձրի է: Սա հիմնւել է 1857 թ. միլիոնատէր Պիտեր Կուպերի ձեռքով: Շինութիւնը նստել է իրան 630,000 դոլլար ²⁾: Նոյն Պիտեր Կուպերը նւիրել է ալդ հաստատութեան գրադարանին և ընթերցարանին 300,000 դոլլար:

Ներկայումս գրադարանը ունի 20,00 հատոր զանազան հեղինակների, իսկ ընթերցարանը ստանում է 455 պարբերական հրատարակութիւն: Ալցելուների թիւը օրական հասնում է 1,800 հոգու: Նշանաւոր դասախօսներ դասախօսութիւններ են անում ամեն շաբաթ օր: Այս դասախօսութիւնները նմանապէս ձրի են ամենքի համար: Ներքին չարկում մի մեծ դահլիճ նստակցութեամբ է ժողովների, միտինգների համար՝ ալդտեղ ևս մուտքը ձրի է:

Դասաւանդութիւնը տեղի է ունենում երեկոները: Լսողների թիւը հասնում է 3,000 հոգու՝ երկու սեռի ընդունւում են միալն գրել կարգալ իմացողները և քիչ էլ թւաբանութիւնից: Գիտնական բաժնում դասաւանդւում են՝ մատեմատիկա, ֆիզիկա, քիմիա, մեխանիկա, աստղաբաշխութիւն

¹⁾ «Մուրճի» №№ 5, 6, 7—8 ալն տեսութիւնները, որոնք կրում էին՝ «Հիւսիսային Միացեալ Նահանգները և ժամանակակից ամերիկացիք» վերնագիրը, — մենք կը շարունակենք մաս-մաս, ներկայի ձևով, ամեն մի «Արտասահմանեան Քրոնիկում»:

²⁾ Դոլլարը=5 ֆրանկ 40 սանտիմ: Ալժմեան կուրսով մօտ 2 ռուբլի:

և դժագրութիւն: Գրական բաժնում դասաւանդուած են՝ անգլիական գրականութիւնը, ճարտասանութիւնը և բեմբասացութիւնը, կան նաև ձրի գրականութիւնը, ճարտասանութեան և վարժութիւններ տպագրութեան սեր՝ տպագրութեան, հեռագրութեան և վարժութիւններ տպագրութեան և զազգեանի վրայ: Առաւօտուայ՝ զժագրութեան, քանդակագործութեան և նկարչութեան դասերը ալնպէս են լարմարեցրած որ դասերից չետ իգական սեռը չզրկել: Կարողատի աշխատութիւնից:

Միևնոյն հիմունքների վրայ է և Բրուկլին քաղաքի Pratt Institute-ը (հիմնուած 1887 թ.)—բաց 30-ից 60 դոլլար տարեկան վճարով: Ընդունւած են՝ 14 տարեկանից ոչ պակաս երկու սեռի ուսանողներ—քննութեան ենթարկելով՝ քերականութիւնից, ազգային պատմութիւնից, աշխարհագրութիւնից, թարգմանութիւնից և անգլերալի առաջին մասից: Որպէս զի ամեն ոք կարողանալ անցնել իւր ազատ ժամերին՝ դասաւանդութիւնը տեղի է ունենում օրը երեք անգամ՝ առաւօտեան, ճաշին և երեկոյեան: ամեն ոք ազատ է գալ երբ ուզում է: Կան նաև կարճացրած կուրսեր ալնպիսիների համար, որոնք օրումէջ ազատ ժամանակ ունին:

Այս ճամբարանը պարունակում է իւր մէջ նաև մի տեխնիկական դըպրոց, որի նպատակը շատ լայն է: Նրանում աւանդուած են թէ գիտութիւններ թէ հասարակ ու գեղեցիկ արհեստներ: Գիտութիւնները, արհեստները սրանք են՝ մատնամթիկա, ֆիզիկա, մեխանիկա, խիմիա, նկարչութիւն, զժագրութիւն, քանդակագործութիւն, անգլիերէն լեզու, ճարտասանութիւն և քաղաքացիական իրաւունք: Այս աւանդուած են հաշւապահութիւն և արհեստի դասեր՝ ատաղձագործութեան, դարբնութեան, կար ու ձևի, խոհարարութեան և տնակին տնտեսութեան՝ օրիորդների համար:

Ճամբարանը բացի այս տեխնիկական մասերից ունի նաև մասնագիտական բաժիններ գեղարվեստների համար, տնտեսագիտութեան, սղագրութեան և, բացի այս ամենից, պատրաստում են վարպետ դարբինների, որմնադիրների, ատաղձագործների, կար անողների, վարպետ խոհարարութիւններ, յոր լացողներ, մոդիստկաներ և ալն:

Մի նոր բաժին ևս ունի ճամբարանը, որ պատրաստում են վարպետ գրադարանապետներ, քանի որ սրանց պահանջը օրէցօր աւելանում է:

Ճամբարանը ունի նաև հողագործութեան և գիւղատնտեսութեան բաժիններ: Ուշք է դարձնում նաև անգլագործութեան և ծաղկապահութեան վրայ: Ծաղիկները առհասարակ շատ են ընդունւած և շատ թանգ են վճարւում¹⁾ Դճնդեան տօն օրին 12 վարդի համար Նիու-Խորկում հեշտութեամբ վճարում են 30 դոլլար (60 ռուբլուց աւելի):

Ճամբարանը ունի մի ընդարձակ ֆերմա և պահում է օրինակելի անա-

¹⁾ Բարձր չըջանների ամեն մի երիտասարդի համար պարտաւորեցուցիչ է փունջեր առաջարկելը ծանօթ օրիորդներին և տիկիւններին:

սուններ: Կաթնատնտեսութիւնը գործադրուած է գիտնական հիմունքներէ վրայ: Աշակերտները աւսպիտով ծանօթ են լինում բոլոր տնտեսութիւններէ հետ և ամեն մէկը հնչողութեամբ ընտրում է իւր սրտի ուղածը և ապա կատարելագործուած ձեմարանը ունի նաև մի արտասովոր բաժին—խնայողութեան բաժին, որի անունը արդէն բացատրուած է նպատակը: Բոլոր ուսանողներէ թիւը Պրատտի ձեմարանում հասնում է 3,232: ձեմարանի վարչութիւնը 1890 թ. դիմեց տպագրած հարցերով ուսանողներին և կողմնակի անձանց ընդունելի և մացնելի փոփոխութիւններէ մասին: Ստացւեցան 556 պատասխաններ, որոնց հետևանքը ալն եղաւ՝ որ ձեմարանի վարչութիւնը պալմանաւորեց շատ ֆերմերներէ հետ, որ սրանք ձրի՝ բաց կերակրելու պալմանով—վերցնեն իրանց մօտ ձեմարանի սաներին ամառաւ արձակուողներէ միջոցին: Սանի պարտաւորութիւնն է ալլ դէպքում կատարել գիւղական մշակութիւն: Եթէ երիտասարդ սանը ընտելանում է գիւղական կեանքին և վճռում է ինքն իրան նւիրել ալլ գործին՝ նա դիմում է իւր հարկներէ կառավարութեան և հիմնուել Homestead Law օրէնքի վրայ պահանջում է իւր մշակութեան համար 160 ալր պետական հողերէց Արեւմուտքում ¹⁾:

Նոյն ուղղութեանն է հետևում 1891 թ. ղեկեմբերին Ֆիլադելֆիաւում բացւած Drexel Institute՝ը—բաց աւելի մեծ ծաւալով:

Դրեքսելի ձեմարանի իսկական անունն է՝ Դրեքսելի ձեմարան գեղարվեստի, գիտութեան և արդիւնագործութեան ²⁾: Այս ձեմարանի ղեկները նմանապէս բաց են երկու սեռի համար, բաց ոչ ձրի՝ ալ թեթեւ վարձով:

ձեմարանի շինութիւնը իւր մանրամասներով նոտել է Անտոն Դրեքսելին մօտ կէս միլիոն դոլլար և բացի դրանից հիմնադիրը նւիրել է իւր ձեմարանի պահպանութեանը մի միլիոն դոլլար: Արեւելեան Ամերիկայի հակառակ, Արեւմտեանը բացել է իւր բոլոր համալսարանների ղոները երկու սեռի համար: Սակաւն Արեւմտեան Ամերիկայում վերջերս գանգատներ և բողոքներ էին լսում կանանց համալսարանական իրաւունքների դէմ: Աւսպիտի դէպքեր տեղի են ունեցել Միչիգանի համալսարանում և Սան Լուիի American Medical College-ում ³⁾: Արեւելեան Ամերիկայի միակ համալսարանը, որ ունի հողագործական բաժին և որի ղոները բաց են երկու սեռի համար է, —Cornel University: Սրա մուտքը նմանապէս ձրի է:

¹⁾ Արեւմուտք են կոչւում իրանց երկրի արեւմտեան մասը:

²⁾ Drexel Institute of Art, Science and Industry.

³⁾ «Ամերիկական բժշկական կոլէջ»:

որը 17 ուկնդիր ունեցաւ երկու տարի շարունակ իր հիմնած կուրսերում: Ազնուհետե նա կարողացաւ համոզել նաև Նիւ-Խորկի համալսարանին ընդունել իւր իրաւաբանական մասում նաև իգական սեռը: 1892 թւականին 4 համալսարանաւարտ իրաւաբանուհիներ ելան:

Արեւելեան Ամերիկայի միայն երկու քաղաքների ուսումնական հաստատութիւններում՝ իգական սեռը համահաւասար իրաւունքներ է վայելում: Առաջինը արդէն չիշած Կորնելլի համալսարանն՝ է և երկրորդը Բոստոնի տեխնոլոգիական ձեմարանը:

Ամերիկական ամենահին համալսարանը՝ Հարւարդին՝ իգական սեռի համար մի առանձնացած և ուրիշ կառավարչի լանձնւած մի բաժին ունի: Կոլումբիայի համալսարանը նմանապէս մի լատուկ բաժին ունի և կանալքո առանձին տան մէջ են լսում դասախօսութիւնները:

Արեւեան Ամերիկայում կան մի քանի մասնաւոր իգական կոլլէժներ: Սոքա են՝ Bryn Mawr College-ը Ֆիլադելֆիայում, Vassar College-ը Նիւ-Խորկի մօտ և Wellesley College-ը՝ Մասաչուսեթսում: Այս վերջինիս ուսանողուհիների թիւը հասնում է 700, իսկ Vassar College-ում՝ էլ աւելի: Սրանց ծրագիրը ընդհանուր-կրթողական է, ֆիզիկա-մատեմատիկական, բնագիտական, քաղաքակրթ տնտեսութեան բաժիններով: Ուսանողուհիները անում են գիտնական հետազոտութիւններ, ունին ընկերութիւններ մարմնամարզական և նաւագնացական: Bryn Mawr College-ի համալսարանուհիներ ունին ընդունած համազգեստ նման անգլիական Կեմբրիջի համալսարանականները—սև մանտիա և քառանկիւնի գլխարկներ:

Այս հետաքրքրական անդեկութիւնները տալուց չտող, տիկին Վ. Մակ Կահանը լատնում է իւր սեփական կարծիքը բարձրագոյն ուսում ստացած ամերիկուհիների մասին: Նրա ասելով ազգ կանալքը ժողովրդականութիւն չունին իրանց երկրում: Այս կէտը շատ է բնորոշում ամերիկուհի դուռն՝ ռուս արիւն ունեցող տիկին Մակ-Կահանին, որը վրդովւելով է ասում թէ «ամերիկուհիք զուրկ են ինքնուրոյնութիւնից, թէ նրանք իրանց աչնքան շատ են կարգին պահում—որ մի գուցէ մէկը նրանց բամբասի, որ նրանք խօսում են քաշւելով և շատ կամաց իբրև մի վտանգաւոր հիւանդի սենեակում, որ նրանք աչնպէս են ոտ փոխում իբրև թէ ձուաների վրա լինին մանգալիս, կամ թէ տանելիս լինին մի աստաճալին հուր պաշտպանելով սրան ամբոխի շնչումից: «Կապոտ գուլքա»¹⁾ մականունից վախ կրելով ամերիկուհիները առանձին խնամք են տանում իրանց ստուակտի վրա և աչնու ամենաչնիւ նրանց մօտ երեսն չէ գալիս աչն շնորհալիութիւնը, որ լատուկ է բարձր շրջանների կանանց, Գրանք

¹⁾ Այսպէս են կոչում ուսումնական ձեացող կանանց:

1444
 մնում են անգործ իրանց գործունէութեան հետ չնալելով որ ոչինչ չեն
 խնայում ամեն բարի գործին օգնելու համար»:

✱ ✱

Ֆրանսիական բուրժուազական իգական կրթութեան մասին մի շատ
ընդունակ գաղափար է տալիս հետեւեալ հետաքրքրական նամակը, որ տպւել
էր անցեալները Պարիզի «Ֆրգաթ» թերթում և որից քաղում ենք հետեւեալ
մի քանի կտորները.

մի քանի կտորները՝
«Նա պատկանում եմ բուրժուազական մի ընտանիքի, որը հոգս է քաշել ինձ մի փալլուն կրթութիւն տալու, բայց որը չպիտի կարողանալ նոյնքան մեծահոգի լինել օժիտի վերաբերմամբ Ռժիտս բաւականին նիհար է, Որովհետեւ ես գեղեցիկ եմ՝ ուրիշների ասելով, բարի, երաժշտուհի, անգղիերէն խօսող, կար անել խմացող, ճաշ պատրաստել զիտցող, տնտեսութիւն անելու ընդունակ—կարճ ասած՝ կատարելագործութիւն մարդու տալու աղջկալ (չստերս ենք այսպէս), ուստի հէնց որ 18 տարեկան հասակում ուսումնաւորեցի բարձրագոյն վկայականով—իմ ծնողները ինձ դուրս բերին հասարակութեան մէջ, առանց մի րոպէ անգամ կասկածելու որ ես իսկոյն եմ եթ պիտի գտնեմ ցանկալի մի ամուսին... Նս ունեցալ ամենամեծ լաւոգութիւն պարելով ամբողջ գիշերներ՝ 16—22 տարեկան երիտասարդների հետ, որոնք ինձ հրաշալի էին գտնում,—բայց ես երբեք չպատահեցի իսկապէս ամուսնացողներին, այն է 30—35 տարեկաններին։ Ո՛րք են դրանք, ինձ չկարացին կամ չուզեցին ասել կարճ կտրած—ահա ես հասնում եմ գրեթէ քսանիս—ես չունիմ ոչ մի ցանկութիւն ինձ շարունակ ի ցոյց հանելու պատանիների զւարճութեան համար, ես բաւականին պար եկալ, ինձ տեսել են, ես չունիմ ամուսին եւ չպիտի էլ ունենամ մինչև որ չկողտացնեմ օժիտս! Խնչ անել»։

Ապա, անցնելով ալն ասպարէզներին՝ թատրոն, դաստիարակութիւն, առուտուր, բժշկութիւն—ասպարէզներ, որոնք բաց են կնոջ առաջ—համակազմի օրիորդը չալտնում է, որ ինքը հակումներ չունի դէպի երաժշտութիւնը և թատրոնը. որ հակառակ իւր կամքին ինքն իրան չի կարող նւիրել բժշկութեան—քանի որ մինչև աւարտելը ինքը կը դառնար 30 և աւելի տարեկան և արդէն թառամած. որ կրթութեան և դաստիարակութեան ասպարէզները լիքն են, իսկ առուտուր անելը անքաղաքավարի է համարում իւր շրջանում:—«Ապա ինչ անել, հարցնում է ալն ամենից ցատկ օրիորդը. «Ինձ խորհուրդներ են հարկատու ոչ միայն իմ անձիս վերաբերմամբ, այլ նաև իմ 50—80 ընկերուհիներին համար, ինչ անել սպանելու համար տախտկալի ժամանակը մինչև ակնկալած փեսայի գալը և ինչ միջոցներով խոշորացնել մեր սուղ օփտները?»

Ով կը կարծէր թէ իրաւ որ մի օրինորդ կարող կը լինէր դրնել ւրա-

գրում աղապիսի մի նամակ! Բայց որովհետև անկարելի բան չկալ աշխարհիս երեսին—ալն էլ մեր XIX-րդ դարու վերջերքում, ուստի հաշուենք իրականութեան հետ առանց զարմանալու և տեսնենք թէ ինչպիսի պատասխան և խորհուրդներ տւեց նամակագիր օրիորդին Ալեքսանդր Դիմա որդին,—որը զարմացածների թւումն էր և որից Ֆիգարո՛ի խմբագրութիւնը խնդրել էր մի պատասխան իբր մասնագէտից «կանանց խնդրում»։ Դիմալի պատասխանը եղաւ «ամենաթուեղերիցը—թերեւս ալն պատճառով, որ ինքը զարմացածների թւումն էր»։

Ամենից առաջ նա լանդիմանում է օրիորդի ապերտատութիւնը զէպի իւր ծնողները—մի վարմունք սակալն, աւելացնում է Դիման, որը չատուվ է ալնալիսիներին, որոնք զլուխ են պատռում մարդու գնալու Ապա շարունակում ալապէս.

«Տղամարդիկ իսկի ալնքան էլ փմար չեն որքան որ կարծում են կանալք և լաւ փեսացուները իրանց համար կին չեն որոնում ալն ժողովարաններում, ուր ջահիլ օրիորդները պարում են առաջին պատահածի գրկում. ժամանակ առ ժամանակ, շարունակում է Դիման, կըպատահի որ մի աղքատ օրիորդ, արտակար գեղեցկութեան, աջակցութեամբ իւր աւելի քան խելօք մօրը, կը լաջողի մարդու գնալ մի միլիոնատէրի—սակալն սրանք բացառութիւններ են։ Գալով «հիանալի» երիտասարդներին, որոնք հրաշալի կերպով վալս են պարում, իսկ պարերի մէջերքում իրանց «դամա»ներին սղաղպաղակ թաւաղաւ անում ու հիանում սրանց հագուստի վրալ—աղապիսի երիտասարդների մասին, պէտք է ասել, որ նրանք՝ կողմ նակի կերպով սովորած լինելով—քաջ տեղեակ են լինում թէ ալդ տեսակ հաղուտները ինչիս են նստում դրանց ամուսիններին ու սիրահարներին, ուստի ալդ երիտասարդներն էլ պահանջում են որ ալն մատաղ օրիորդները, որոնք ցանկանալու են նաև ամուսնանալուց լետու շարունակել պճնել, որ սոքա փող օմիտ բերէին, որով և կարելի լինէր ձեռք բերել ալդ ամենը։ Իսկ ինչ վերաբերում է նրանց, որոնք աշխատում են և կեանքի վրալ լուրջ տեսակէտից են նալում ու իրանց համար որոշած ունին կեանքի մէջ լալտնի նպատակ, —աղապիսիները իրանց համար կեանքի ընկերուհի չեն որոնում կոտիլոն պարելիս...»։

Օրիորդի նամակի երկրորդ կիսին անցնելիս Դիման գրում է.

«Ալն — ինչ ամենից չատն է սպչեցնում ինձ օրիորդի «հաւատամքի», մէջ, (օրիորդի, որի քսան տարին զեռ չի լրացել)—իբր նշան դասակարգի, հասակի, սեռի—դա ալն բնածին աւհամարանքն է, որ ցալում է ամեն կողմից լգականից զէպի արականը։ Ո՛չ մի խօսք սիրու մասին, անձնւիրութեան, համերաշխութեան, լողէալի մասին։ Ո՛չ մի խօսք դոհաբերութեան մասին, որ նա պատրաստ լինէր անել նիւթականից—եթէ որ իրան լաջողէր հանդիպել մի շիտակ մարդու, ո՛չ մի խօսք միջակու-

էք մտածում թէ աշխատանքը վիճակած է լոկ չնչին արարածների համար: Դուք սխալում էք: Մեր հնացած աշխարհը, որի կարերը բոլորովին քանդում են, նորից կըստանալ հաստատուն հիմքեր աջակցութեամբ և լոգոստ ալնպիսիների, որոնք բանում են, աշխատում են: Եւ քանի որ տղամարդիկ աւելի և աւելի խոլս են տալիս ամուսնութիւնից և սէրը ստորացնում հասարակ զարճութեան աստիճանի—այսա ձեզ պէս անօթիտ բուժուազուհիներին կը մնալ—միանգամայն ձեռք քաշել միլիոնատէրերի կամ ազնազարմների օրինաւոր ամուսիններ լինելուց ու հաշտել պոռնիկութեան հետ եթէ դէմքով զեղեցիկ էք և ծոլ, կամ որոնել որ և է աշխատանք եթէ խելօք էք և հպարտ: Այլ ևս լոյս միք կապիլ, օրիորդ, տղամարդկանց վրալ—լոյս դէք միմիայն ձեր անձի վրալ: Ազգայէս միք արհամարիլ զեղարեւտը, զխտութիւնը, արդիւնագործութիւնը, վաճառականութիւնը. դրանց մէջ է հասարակութեան հոգին ու կեանքը: Փոխ առէք դրանցից մի քիչ ալն բանից, որ դրանք տալիս են մեզ, տղամարդկերանցս,—ալսինքն անձնական արժանաւորութիւն, որը ձեզ երբէք չեն կարող փոխարինել ոչ լաթի կտորները, ոչ ձեր զիկոլտէ՛ն, ոչ վալսը: Սա կը լինի ամենալաւ միջոցը մարդ գտնելու... Այս պատճառով միք տըքնիլ կոլոլացնելու ձեր օթիտը—շատապահանջ ամուսին գտնելու համար,—ալ աշխատեցէք և էլի աշխատեցէք: Պարապեցէք նկարչութեամբ—Ռոզա Բոնեթի՛ նման, զրականութեամբ—Ժորժ Զանդի՛ նման, դրամատիկական զեղարեւտով—Սառա Բերնաու՛ի նման, փիլիսոփայութեամբ—Էլօիզաբէ՛ նման, թարգմանութիւններով—տիկին Դասիէ՛ի նման, արդիւնագործութեամբ—տիկին Էռարի՛ նման, վաճառականութեամբ—տիկին Բուսիկո՛ի նման. գոցէ հեշտ չլինի—սակալն ալնքան էլ տաղտկալի չի լինել, որքան անընդհատ մարդ որոնելը և պակաս ստոր—քան ալգպիսին չգտնելը» !

*
* *

Ոգոստոս ամսի 8/20-ին ամբողջ Ֆրանսիայում տեղի ունեցան քւէ-արկութիւններ և ապա կրկնաքւէարկութիւններ պատգամաւորների ժողովի համար պատգամաւորներ ընտրելու 1893—1897 ժամանակամիջոցի համար:

Ֆրանսիական մեծ լեղափոխութիւնից չետոյ Ֆրանսիան բաժանւած է 86 զեպարտամենտի, որոնցից ամեն մէկը բաժանւած է «առեղիսմանների», զաւառակների: Ամեն մի 100,000 բնակիչ ունեցող զաւառակ ընտրում է մի պատգամաւոր, Բնակիչների աճումի հետ աճում է և պատգամաւորների թիւը: 1885 թ. պատգամաւորների թիւն էր 576, իսկ ներկալ թւականին 581, քանի որ հինգ զաւառակների բնակիչների թիւը աւելացել էր 500,000-ով:

Ոչ մի պատգամաւոր չի ընտրւում մեն մենակ. ալ անպատճառ պատ-

կանոս է եղած քաղաքական կուսակցութիւններից մէկին: Իսկ եթէ ստեղծուում է մի նոր կուսակցութիւն—մի նոր մարդու ուղղութեան անուանով—պատգամաւորը ընտրուում է ալդ իսկ թույլ, սակաւաթիւ կուսակցութեան անունից:

Ոչ մի երկրում կուսակցութիւնների թիւը աճեցան մեծ չէ, որքան Ֆրանսիաում—մի երկրում, որը ունեցել է մեծ պատմութիւն և ուր կուսակցութիւնների իրար հետ ունեցած կռիւները դառել են առասպելական: Եւ սակայն—ամեն անգամ երբ գործը հասնում է մի ընդհանուր թշնամու հարածելուն՝ բոլոր կուսակցութիւնները իսկոյն միանում են իրանց հալոնիքի ազատութեան սուրբ գործում: Մի նորագոյն օրինակ կուսակցութիւնների օրինակելի միաձալնութեան կարող է լինել այն ոգևորած ընդունելութիւնը, որ Ֆրանսիացի քանում են այս օրերս իրանց քաղաքական դաշնակցին—Ռուսիային—լանձին ուսաց նաւատորմիդ:

Սակայն չնդենք եւ մասնաւորապէս ներկայ ընտրութիւններին անցնելուց առանձն—մի գաղափար տանք Ֆրանսիական այս ընտրութիւնների քնաւորութեան և եղանակների մասին ընդհանրապէս:

Ամենամեծ դերը ընտրութեան գործում կատարում է տպած թուղթը, որը զանազան չափաբարութիւնների, ազդերի ձևերով կպցնում են սովորական չափաբարութիւններին չափացրած սիւներին, մասնաւոր, հասարակական և պետական շինութիւնների պատերին, իսկ ընտրութեան օրը նաև լուսարձաններին, ծառերի ճիւղերին և բուռներին, հասարակական շինութիւնների սանդուխքներին և նոյն իսկ սալալատակին:

Այդ օրը պէտք է Պարիզում լինել ու տեսնել գոյն-գոյն ալդ թըղթերի հարիւրազար օրինակները!

Թէև ըստ Ֆրանսիական օրէնքի արգելւում է չափաբարութիւնների կպցնելը մասնաւոր տների պատերին և մինչև անգամ տնատէրերը չիչեցնում և զգուշացնում էլ են ում հարկն է՝ դեֆանս դ'աֆֆիլչէ¹⁾ մակագրութիւններով—իրանց տների պատերի վրա—աչնուամենայնիւ կպցնողը անում է իւր գործը և տնատէրը երբէք չի դիմում օրէնքի օգնութեան բաւականութիւն ստանալու համար:

Պատգամաւորների չափաբարութիւնները պիտի լինին գոյնաւոր, իսկ սպիտակ թուղթը վերապահւած է միմիայն պետութեան: Օրէնքի պաշտպանութիւնը վախւում են նմանապէս եկեղեցիները և լուսարձանները բաց եթէ ոստիկանութիւնը քնած է լինում—արձաններն էլ են ծածկում պատգամաւորական չափաբարութիւններով, օրինակ այս տարի Վոլտերի կիսարձանին կպցրել էին մի կղերական պատգամաւորի չափաբարութիւն:

¹⁾ «Արգելւած է աֆիշաներ կպցնելը»:

Այդ լատարարութիւնները լինում են զանազան ձևերի Ամենից առաջ կայցնում է 60 սանտիմէտր երկարութիւն և 20 սանտ. լայնութիւն ունեցող լատարարութիւնը՝ 10—15,000 թուով որը պարունակում է միայն թիկնածւի անոնը և սրա որ կուսակցութեան պատկանելը, Երկրորդ տեղը ըստ ժամանակագրականի բռնում է աւելի մեծ լատարարութիւնը, ալն է 80 սանտիմէտր երկարութիւն և 30 սանտ. լայնութիւն ունեցողը, որը հանդէս է գալիս—երբ առաջին կարգինը անընթեռնելի է լինում շնորհիւ հակառակորդի վրան կայցրած աֆիշաների, Ապա գալիս են հրաւիրաթղթեր—ժողովներին ներկայ լինելու, թող սրանց թիւն էլ լինի մի 15,000 հատ, Ապա գալիս է մի չորրորդ տպագրութիւն՝ 60 սանտ. երկարութեամբ և 80 սանտ. լայնութեամբ, որը պարունակում է թիկնածւի ծրագիրը, դաւանանքը և խոստումները, Եւ եթէ այս բոլոր տպուղ և ցրուող թերթերին աւելացնենք և թեկնածու պատգամաւորի պատասխանները, իբր պրպատողների հասցէին», բաց իսկապէս ունկլամի համար թիւած բացատրութիւնները,—ալն ժամանակ միայն գէթ կարելի կը լինի մի գաղափար կազմել զորածուղ թղթի քանակութեան և տպարանների ունեցած գործի մասին:

Բացի այս տպած թղթերից, տպարանից, ցրուողներից—թեկնածու պատգամաւորը, որը անպատճառ ուզում է ընտրւած լինել—ստիպւած է զինել և գործ ունենալ հազար ու մի ալ տեսակի մարդկանց հետ, մարդկանց, որոնցից ամեն մէկը իրա համար մի մասն է ընտրել—իբր մասնա, գիտութիւն—ընտրողական բարդ գործից:

Եւ իրաւ ահա թէ հերթով օվքեր են ներկայանում թեկնածու պատգամաւորին:

Քրոջը, որը գլուխ է անցնում մի թերթի (ի հարկէ 'ի հաշիւ թեկնածու պատգամաւորի), մի թերթի, որը ընդ ամենը մօտ մի ամիս միայն պիտի գոլութիւն ունենալ և խիստ լօգւածների հետ ի պաշտպանութիւն և ջատագովութիւն թեկնածւի՝ պարունակի նաև խիստ վարձակումներ և հարւածներ ալ ու ձախ եղած հակառակորդների հասցէին:

Թեկնածուի քարոզարարը, որը բնակութիւն է հաստատում կուլի դաշտում, այսինքն ալնտեղ ուր կատարւելու է պատգամաւորական ընտրութիւնը: Քարոզարարը աշխատում է անձնւիրաբար, օրն ի բուն մաշում փողոցները, շարունակ լաճախում սյ ճատներ, ճաշարաններ, որոնում և գրտնում բարեկամներ, որոնց ուտեցնում է, խմեցնում է և նոյն իսկ փող տալ նուլ տալիս թղթի, դոմինոյի մէջ և ալ խաղերում: Ներկայ է լինում ժողովներում, ուր առաջարկում է նպաստաւոր բանաձևեր իւր «տիրոջ» համար, գրում հասցնում նկատողութիւններ լրագրերին և ալն:

Մասի ահարոջը, որի դերը նրանում է կալանում, որ կարելիին չափ շատ ծափահարի իւր «տիրոջ»—սրա ճառեր արտասանելու ժամանակը

ընդմիջելով նրա ամեն մի նախադասութիւնը՝ կեցցես՝ բացականչութիւններով:

Շւացողը—կատարում է ծափահարողի հակառակ դերը, այսինքն շացնում է իւր «տիրոջ» հակառակորդների արտասանած ճառերի ժամանակ, իւր տիրոջ թեկնածութեան անշաղկուպեան դէպքերում—աղմուկ հանելով բանը հասցնում է անկարգութիւններին և նիստը փակել տալիս:

Ճանապարհ գցողը, որի արհեստը և դերը այն է որ ճանապարհ գցի իւր թեկնածու պատգամաւորին ժողովատեղերից տուն, Տուն հասնելուն պէս—ճանապարհ գցողը այնքան կեցցէ է կոչում, որ իւր «տէրը» բարեհաճում է դուրս գալ պատշգամբ և մի նոր ճառ արտասանել հաւաքած ամբոխին: Նոյն ճանապարհ գցողը բարձրագույն կերպով զանազան վիրաւորիչ մականուններ է կապնում իւր «տիրոջ» հակառակորդին:

Ճառախօսները, որոնք առաջարկում են իրանց ծառայութիւնները այն դէպքերում, երբ թեկնածու պատգամաւորը զուրկ է լինում ճառախօսական ընդունակութիւնից: Սրանք լինում են դերասաններ, արտասանելով անգիր արած ճոճաւան խօսքեր—սրանք հիացմունքի մէջ են գցում ունկնդիր ամբոխին:

Գրադարանի մուկը, որը գրադարաններ քրքրելուց լետոյ ներկայանում է պատգամաւորին այն խալտառակիչ և արատաւորող տեղեկութիւններով, որոնք սուեր են գցում թեկնածուի ծնողների վրայ: Եթէ թեկնածու պատգամաւորը մերժում է ձեռք բերել այդ գրադարանական միան լռութիւնը—այապ նոյն տեղեկութիւնները տանւում են միան ձեռքերով—պատգամաւորի հակառակորդի մօտ, որը ի հարկէ կը գնի այդ տեղեկութիւնները:

Այնուհետև առաջ են գալիս—քաղաքաչին վարչութեան քարտուղարը—որը թեկնածու պատգամաւորին տալիս է ընտրողների անունները և հասցէները, անպաշտօն վարժապետը—որը լանձն է առնում ծախել չրջաբերականները և նրանց վրա հասցէներ գրելը, աղքատը—որին լանձնում են այդ չրջաբերականների ցրելը, փողոցաչին երգիչը—որը երգեր կը խօսի ի փառաբանութիւն թեկնածու պատգամաւորին: Ընտրողական թերթիկների ցրելիչը, որը կանգնած է լինելու այն դռան շէմքին, ուր կատարւելու են ընտրութիւնները, վերահսկողը, որը աչք է պահում ընտրութիւնների կանոնաւորութեանը կամ անկանոնութեանը, և վերջապէս—չաղթանակի մարդիկ—որոնք նոր թխած պատգամաւորին ձեռքերի վրա տանում են մօտակալ սրճատունը:

Միջին թւով թեկնածու պատգամաւորի արած ծախքերը հասնում են 15—18.000 ֆրանկի, ասել է մօտաւորապէս պատգամաւորութեան երկու տարւալ առճիկը:

Այն էլ պէտք է ասել, որ Պարիզի իրա մէջ ընտրութեան վրա եղած

ծախքերը պակաս են քան գաւառում: Պարիզում ընտրելու համար ամենակարևորը է լուսավի ընտրողական կոմիտեի աջակցութեան ձեռք բերելը: Այս դէպքում բոլոր հոգսերը ընկնում են կոմիտեի վրա:

Աւելի դժուար է գաւառներում ընտրելը, աւսինքն գիւղերում և գիւղաքաղաքներում, ուր ընտրողները չեն ժողոված մի տեղ, ինչպէս Պարիզում, այլ փռած են ընտրութեան տեղի շրջակայքում:

Գաւառական թեկնածուի գործը աւելի ծանր է և ընտրած լինելու համար—նա պէտք է ծանօթներ, ազգականներ ունենալ իւր գաւառում: Ամենից առաջ թեկնածուն պարտական է չալտն և ռոստիկան ու թեան իւր թեկնածուական մասին—հակառակ դէպքում նա ենթարկւում է 10.000 ֆր. տուգանքի: Եւ ապա նա սկսում է իւր արշաւանքը ընտրող ձայների կտերից՝ չաճախելով տօնավաճառները, հրապարակները, ուր որ լոյս ունի ձայների ձեռք բերելու թեկնածու պատգամաւորը հետը բերած է ունենում Պարիզից... սիգարներ և մեծ-մեծ խոտուսներ, որ նա անխտիր բաժանում է աջ ու ձախ իւր ընտրողներին—տալով նաև զանազան մեկնութիւններ թէ ինչու չաջողւեցան իւր աչա ինչ աչն ինչ առաջարկները պատգամաւորների ժողովում: Եթէ նա հին պատգամաւոր է, արդէն գիտէ թէ որոնք են հեղինակաւոր և ազդեցիկ ընտրողները իւր շրջանում, ուստի նա շտապում է ամենից առաջ ալցելութիւններ անել ակզալիսիններին, սեղմել ամենմէկի ձեռքը, «մոն շեր ամի» ասել ամեն մէկին, պատ մեղով իւր ջանքերի, արած քալերի, արտասանած ճառերի, դրած լոգւածներին մասին, ընդ սմին մի քանի փաղաքշական խօսքեր ասելով իւր ամեն մի «կարևոր» ունկնդրին: Սրանց թւումն են. տեղական մէրը՝ սրա օգնականները, բժիշկը, նոտարը, դատաւորը, գիւղատնտեսը, կապալառու, ուսուցիչը, քահանան և ալն: Թեկնածուն, եթէ մասնագէտ է—չի խնայում իւր մասնագիտական խորհուրդները: Եթէ նա բժիշկ է՝ իւր խորհուրդների հետ և ձրի դեղորայք: Եթէ նա փաստաբան է, գիւղատնտես է—նմանապէս ձրի խորհուրդներ ամեն մի տնտեսական խնդրի վերաբերմամբ, որ և խոստանում է պաշտպանել պատգամաւորների ժողովում: Բացի մասնաւոր ալցելութիւններից և հրապարակական ժողովներից—թեկնածուն չալտնում է և սրճատանը և գինետանը, և ալ տեղերում ներկայ եղողները նրա հաշուով անուշ են անում գինի, արսենթ, ամեր ¹⁾ պիկոն, դարեջուր, սուրճ և ալ «կոնստանսիններ», իսկ ինքը թեկնածուն ճառեր է արտասանում, զրոյցներ անում:

Շատ չաճախ պատահում է, որ հրապարակական ժողովներին մասնակցում են երկու հակառակ թեկնածուներ. պատերազմը սկսւում է թեկնածուներից միմի ճառով, որով պատգամաւոր թեկնածուն աշխատում է

¹⁾ Ֆրանսիայում գործածւող ըմպելիներ.

պարզել և պաշտպանել իւր ծրագիրը: Ապա խօսում է հակառակորդը: Շատ լաճախ վիճաբանութիւնները արեւքան են տաքանում, ներկալ հասարակութիւնը արեւքան է գրգռում, որ բանը հասնում է տուր ու զմեռցին և նոյն իսկ արիւնհեղութեան:

Ներկալ կուսակցութիւններից ամենախռովարարները—ընկերվարականներն են: Բաւական է, որ մէկը ընդդէմ լինի որանց կարծիքներին, ահա գործ է սկսում տեսնել բռունցքը. ժողովում լսելի են դառնում ա լօ, ա լա լանտերն ! (Ջուրը գցել կախել դրան): Եթէ թեկնածուն հեռատես չէ լինում և զգուշաբար ճահանջի ճանապարհ չի լինում պատրաստած կարող է իւր կեանքը նաև վտանգի ենթարկած լինել:

Ներկալ ընտրութիւնների ժամանակ ալսպիսի դուրթեան մէջ էր նախկին միեկուտը և Գիւլօ'ն, չնայած որ մասնաւոր ժողովին հրաւիրւած էին միայն հրաւիրադրերով: Նրա մի գիրքը ընդդէմ «ընկերվարականների բռնաբարութեան» դրաւել էր վերջիններիս ուշադրութիւնը, որոնք և ներս էին խծկել կեղծած հրաւիրադրերի օգնութեամբ, շնորհիւ իրանց ընկերակից Ալեքսանին, որը վարպետութեամբ կեղծել էր հրաւիրադրերը իրա սեփական տպարանում:

Մի ուրիշ դէպք, բալց աւելի վատ հետեանքով, պատահեց ընկերվարական Մոժանի անձի հետ: Սափրիչների դա չնակցութիւնը, (որը վերը պատմած խաղը խաղաց Գիւլօ'ի գլխին) չգոհացաւ չըւոցներով վարձատրել Մոժանին, ալ և վէրք հասցրեց նրան, իսկ պատճառը—պատճառը արն էր որ Մոժանը հարուստ է և սեփական տներ ունի—թէն ընկերավարական է և մի ընկերավարական թերթ էլ է հրատարակում Վերմիլալ անունով—կոմմունալի նախկին գեներալի Գրուտէի հետ:

Մինչև ներկալ տարին, ամեն անգամ նմանօրինակ ընտրութիւնների ժամանակ, բոլոր գոյների հանրապետականները ընդհանուր ժողովներ էին ունենում և համաձայնութիւն կալացնում իրար քւէ տալու հակահանրապետական և ալ թեկնածուների դէմ: Միմիայն ալս տարի էր, որ հանրապետականները ալ ևս ոչ մի վախ չունենալով ուրիշ կուսակցութիւններից—ընտրութիւնը թողել էին ազատ մրցութեան:

Եւ նրանք չսխալեցին իրանց հաշիւների մէջ:

Բւժարկութիւնների հետեանքների մասին խօսել է «Մուրճի» անցեալ № 7—8 Գաղաքական բաժնում: